

19. Εικονομαχία: μια τραγωδία που συγκλόνησε την Εκκλησία

Στην ενότητα αυτή θα πάρεις πληροφορίες (για):

- τα αίτια και τα γεγονότα της εικονομαχίας
- τις υπερβολές και τις ακρότητες των εικονομάχων και των εικονοφίλων
- τις αποφάσεις των Συνόδων σχετικά με τις εικόνες.

Μια νέα Οικουμενική Σύνοδος χρειάστηκε να συγκληθεί, όταν παρουσιάστηκε μια διένεξη σχετικά με την απεικόνιση του Χριστού. Οι εικονομάχοι, που θεωρούσαν ειδωλολατρική κάθε μορφή τέχνης που αναπαριστάει το Θεό, απαιτούσαν την καταστροφή των εικόνων. Οι εικονολάτρεις ή εικονοφίλοι, αντίθετα, υπερασπιζόνταν την παρουσία των εικόνων στους ναούς με υπερβολικές πολλές φορές εκδηλώσεις λατρείας.

α. Τα αίτια της εικονομαχίας

Τα αίτια της εικονομαχίας είναι κυρίως **θεολογικά**, αλλά έχουν και **πολιτικό** και **κοινωνικό** περιεχόμενο. Ειδικότερα:

1. Τον 8ο μ.Χ. αιώνα εδραιώνεται στην Ανατολή το Ισλάμ, ενώ ο Χριστιανισμός δέχεται ακόμη επιρροές από τον Ιουδαϊσμό. Οι θρησκείες αυτές αρνούνται την απεικόνιση του Θεού, αλλά και όλων των θρησκευτικών προσωπικότητων. Οι ανεικονικές αυτές αντιλήψεις επηρέασαν πολλούς πιστούς και βρήκαν γόνιμο έδαφος σε αιρετικές κοινότητες, όπως των Νεστοριανών και των *Παυλικιανών**. Γενικότερα, στην Μ. Ασία υπήρχε μια τάση απόρριψης των εικόνων.
2. Το ανεικονικό πνεύμα του Ισλαμισμού και οι αντιλήψεις της Ανατολής επηρέασαν τη δυναστεία των Ισαύρων που καταγόταν από τη Συρία. Ο Λέων Γ' ο Ίσαυρος, όταν έγινε αυτοκράτορας, προσπάθησε να επιβάλλει στους πιστούς τις εικονομαχικές του απόψεις.
3. Στη διένεξη αυτή συνέβαλαν πολλοί αφελείς και χωρίς θεολογική παιδεία μοναχοί και λαϊκοί, που προέρχονταν από τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα της κοινωνίας. Με τις υπερβολές και τις δεισιδαιμονίες τους σχετικά με τις εικόνες διαμόρφωσαν ένα κλίμα εικονολατρίας με ειδωλολατρικές εκδηλώσεις. Κατέληξαν να λατρεύουν το ξύλο, το χρώμα και το υλικό της εικόνας, τα οποία θεωρούσαν φορείς της θείας χάριτος και μέσον αγιασμού των πιστών.
4. Οι αντιλήψεις αυτές, αλλά και η δυσαρέσκεια για την αυστηρή οικονομική και κοινωνική πολιτική των Ισαύρων οδήγησε τις λαϊκές και οικονομικά ασθενείς κοινωνικές ομάδες με αφορμή τις εικονομαχικές θέσεις αυτής της δυναστείας, να αντιδράσουν δυναμικά στις μεταρρυθμίσεις τους.

Δεν προσκυνάμε τη φύση του ξύλου... αλλά μέσω αυτού υποκλινόμαστε και προσκυνάμε Αυτόν που σταυρώθηκε πάνω του... όσο είναι συνδεδεμένα τα δύο ξύλα στο σχήμα του σταυρού, τότε προσκυνώ αυτό το σχήμα, εξαιτίας του Χριστού που σταυρώθηκε πάνω του, όταν όμως αποσυνδεθούν τα δύο ξύλα και χάσουν το σχήμα του σταυρού, τα πετάω και τα καίω
(Λεόντιος Νεαπόλεως, PG 94, 1384D).

β. Δύο αιώνες συγκρούσεων για τις εικόνες

Στην εικονομαχία διακρίνουμε δύο ιστορικές φάσεις:

Η **α' φάση** (726-787) ξεκίνησε με τις αυτοκρατορικές εντολές του Λέοντα Γ' του Ίσαυρου κα-

τά των εικόνων. Τότε έχουμε και τις πρώτες καταστροφές εικόνων. Το 730 με διάταγμα επιβάλλεται η καταστροφή των εικόνων. Ο Πατριάρχης Γερμανός και ο Πάπας Γρηγόριος Γ΄ αντιδρούν δυναμικά. Οι πιστοί στην Ελλάδα και στην Ιταλία επαναστατούν και συγκρούονται με τον εικονομαχικό στρατό του αυτοκράτορα. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ (741-775), αργότερα, σκλήρυνε τον αγώνα κατά των εικόνων. Έκλεισε τα μοναστήρια και καταδίωξε τους μοναχούς που υποστήριζαν τη λατρεία των εικόνων. Ιερείς, μοναχοί, απλοί πιστοί κακοποιήθηκαν, εξορίστηκαν και πολλοί εκτελέστηκαν. Υπερασπιστής της Ορθοδοξίας αναδεικνύεται ο Ιωάννης Δαμασκηνός (675-749) με τους λόγους του «**Υπέρ των αγίων εικόνων**». Το 754 συγκαλείται Σύνοδος στο ανάκτορο που βρίσκεται στην ασιατική ακτή της Κωνσταντινούπολης, στην περιοχή Ιέρεια, η οποία θεσμοθετεί τις εικονομαχικές αντιλήψεις. Η πρώτη φάση της εικονομαχίας λήγει, όταν ήταν αυτοκράτειρα η Ειρήνη η Αθηναία, με την **Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο** στη Νίκαια η οποία ακυρώνει όλες τις αποφάσεις της Συνόδου στην Ιέρεια και αναστηλώνει τις εικόνες.

Η **β΄ φάση** (815-843) της εικονομαχίας αρχίζει με τον αυτοκράτορα Λέοντα Ε΄ τον Αρμένιο, ο οποίος με Σύνοδο επαναφέρει τις αποφάσεις της συνόδου της Ιέρειας. Ηγέτης των ορθοδόξων αναδεικνύεται ο **Θεόδωρος Στουδίτης** (ηγούμενος της μονής του Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη και αγωνιστής της Ορθοδοξίας στη δεύτερη περίοδο της εικονομαχίας), ο οποίος φυλακίζεται και εξορίζεται. Ο αυτοκράτορας Θεόφιλος (829-842) ακολουθεί την ίδια σκληρή εικονομαχική πολιτική. Μετά το θάνατό του, η γυναίκα του Θεοδώρα συγκαλεί Σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη (843) η οποία επαναφέρει σε ισχύ τις αποφάσεις της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου.

γ. Τιμούμε τις εικόνες και προσκυνούμε το πρόσωπο

Στη Νίκαια της Βιθυνίας, το 787 συνέρχεται η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος. Στη Σύνοδο αυτή συμμετέχει ο Πατριάρχης Ταράσιος, 350 επίσκοποι και εκπρόσωποι από τις Εκκλησίες της Ρώμης, της Αντιόχειας και της Αλεξάνδρειας. Η Σύνοδος καταδικάζει την εικονομαχία ως αίρεση και δέχεται την απόδοση τιμής στις εικόνες, οι οποίες αναστηλώνονται. Η διδασκαλία της Συνόδου συνοψίζεται στην εξής πρόταση: «ή γάρ τῆς εἰκόνοσ τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει». Δηλαδή, οι εικόνες προσκυνούνται τιμητικά και η τιμή αναφέρεται στο εικονιζόμενο πρόσωπο και όχι στα υλικά, από τα οποία είναι φτιαγμένη η εικόνα. Αλλά και η τιμή προς τους αγίους ανάγεται έμμεσα, μέσα από τις εικόνες στον ίδιο το Θεό που έπλασε τον άνθρωπο «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσίν» Του. Στον Θεό, άλλωστε, οφείλεται, μαζί με την ανθρώπινη συνεργασία, η αγιότητα της ζωής των αγίων.

Η σάρκωση του Κυρίου μας επιτρέπει να Τον απεικονίσουμε, χωρίς όμως να λατρεύουμε ή να τιμούμε το υλικό της απεικόνισης αυτής ή ακόμη και τη συγκεκριμένη απεικόνιση. Ο νους του πιστού οδηγείται στο πρωτότυπο (τον Θεό) και Αυτόν μόνο λατρεύει. Η ενανθρώπιση του Θεού μας επιτρέπει την απεικόνισή Του. Εξάλλου, η άρνηση της απεικόνισης του Χριστού αποτελεί και άρνηση της ενανθρώπισης του Θεού στο πρόσωπο του Ιησού και, κατά συνέπεια, υποτίμηση του ανθρώπου και της ύλης. Αντίθετα, η ενανθρώπιση του Θεού οδηγεί την ανθρώπινη φύση

Ζ' Οικουμενική Σύνοδος – Αναστήλωση εικόνων. Αγ. Νικόλαος, Τσεπέλοβο Ηλείου

στη θέωση και καθαγιάζει την ύλη. Γι' αυτό και η τιμή στα πρόσωπα των αγίων είναι και τιμή στη ανθρώπινη φύση.

Οι εικόνες στην Ορθόδοξη Εκκλησία, εκτός από τη θεολογική, έχουν και παιδαγωγική σημασία. Είναι τα παραστατικά και ζωντανά μέσα με τα οποία ο πιστός θυμάται και ενατενίζει τη ζωή και την προσωπικότητα των αγίων της Εκκλησίας και, προπάντων, του ίδιου του Χριστού. Είτε βρίσκονται στους ναούς είτε στα σπίτια των χριστιανών αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της λατρευτικής παράδοσης και βοηθούν τους πιστούς να ανάγονται ευκολότερα προς το Θεό και τα πρόσωπα που τιμά η Εκκλησία.

Στη Σύνοδο του 843, στην Κωνσταντινούπολη, καθιερώθηκε η **Κυριακή της Ορθοδοξίας** ως επίσημη εορτή για την αναστήλωση των εικόνων. Από τότε, την πρώτη Κυριακή της Μεγάλης Τεσσαρακοστής στο τέλος της Θείας Λειτουργίας διαβάζεται η απόφαση της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου («Συνοδικό»). Προσκυνούνται και περιφέρονται οι εικόνες στο ναό, δοξάζεται ο Τριαδικός Θεός και εκφράζεται η ενότητα των ορθόδοξων χριστιανών.

A

B

Χάρη στην οριστική αναστήλωσή τους οι Εικόνες υπάρχουν μέχρι σήμερα στην Εκκλησία.

A. Αγία Φιλοθέη, Ι.Μ. Καθρού, Σαλαμίνα.

B. Πεντηκοστή του Γ. Κλόντζα, Πάτμος.

ΥΠΟΓΡΑΜΜΙΣΩ ΚΑΙ ΘΥΜΑΜΑΙ

- Η εικονομαχία είναι μια αίρεση στο χώρο της Εκκλησίας με θρησκευτικά κυρίως αλλά και πολιτικά και κοινωνικά αίτια.
- Με την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο (787) η Εκκλησία διατύπωσε τη διδασκαλία της για τις εικόνες. Η εικονομαχία, όμως, τελείωσε το 843 με την οριστική αναστήλωση των εικόνων.
- Η Εκκλησία προσκυνά τις εικόνες και αποδίδει τιμή στο εικονιζόμενο πρόσωπο. Η λατρεία του πιστού αποδίδεται μόνο στον Θεό.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Α. Στα παλιά τα χρόνια ο Θεός, ο ασώματος και απεριγραπτος, δεν αναπαριστανόταν καθόλου. Τώρα όμως που εμφανίστηκε με σάρκα ο Θεός και έζησε ανάμεσα στους ανθρώπους, ζωγραφίζω την εικόνα του Θεού που μπορεί να γίνει ορατή (τον Ιησού). Δε λατρεύω την ύλη (από μόνη της), αλλά το Δημιουργό της ύλης. Αυτόν που για χάρη μου έγινε ύλη και καταδέχτηκε να κατοικήσει στην ύλη, που μέσω της ύλης κατεργάστηκε τη σωτηρία μου. Δε θα πάψω να σέβομαι την ύλη (την αγιασμένη με τη σάρκωση του Κυρίου) που έγινε αιτία της σωτηρίας μου (Ι. Δαμασκηνού, Προς τους διαβάλλοντας τας αγίας εικόνας 1, 16 PG 94, 1245A).

Β. Σέβομαι, λοιπόν, την ύλη και τη θεωρώ σαν κάτι ιερό· και την προσκυνώ, επειδή μέσω αυτής συντελέστηκε η σωτηρία μου· και τη σέβομαι όχι ως Θεό, αλλά ως κτίσμα γεμάτο θεία ενέργεια και χάρη. Πράγματι, δεν είναι ύλη το ξύλο του σταυρού το τόσο χαριτωμένο και μακαριστό; Πράγματι, δεν είναι ύλη το σεπτό και άγιο όρος, ο τόπος του Γολγοθά; Πράγματι, δεν είναι ύλη η πέτρα που δώρισε τη ζωή, ο άγιος τάφος, η πηγή της ανάστασης μας; Πράγματι, δεν είναι ύλη η μελάνη και τα δέσματα των Ευαγγελίων; Πράγματι, δεν είναι ύλη η ζωογόνα τράπεζα που μας χορηγεί τον άρτο της ζωής; Πράγματι, δεν είναι ύλη το χρυσάφι και το ασήμι, από τα οποία κατασκευάζονται σταυροί και αγίες εικόνες και ποτήρια; Πράγματι, δεν είναι ύλη πάνω από όλα το σώμα του Κυρίου μου και το αίμα Του; Λοιπόν, ή πρέπει να παύσεις να σέβεσαι και να προσκυνάς όλα αυτά ή να παραδεχτείς την εκκλησιαστική παράδοση και την προσκύνηση των εικόνων του Θεού και των φίλων του που... δέχονται ως δώρο πάνω τους το θείο πνεύμα.

*(Ιωάννου Δαμασκηνού, Προς τους διαβάλλοντας τας αγίας εικόνας 2, 14
μτφρ. Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρνάρα, Θεσ/νίκη 1988 σ. 277-79.)*

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ-ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Να διαβάσετε τα κείμενα που βρίσκονται στη διδακτική ενότητα και να σχολιάσετε το περιεχόμενό τους είτε προφορικά στην τάξη είτε με τη μορφή σύντομης εργασίας 100 λέξεων.
2. Να εξετάσετε την «εικόνα», με τη βοήθεια των καθηγητών σας, ως πραγματικότητα ιστορική, καλλιτεχνική, θεολογική, φιλοσοφική.
3. Να βρείτε ποιες άλλες χρήσεις έχει ο όρος «εικόνα» και να τις συζητήσετε (π.χ. κοινωνική εικόνα).
4. Να συντάξετε έναν πίνακα με δύο στήλες, στις οποίες θα καταγράψετε τα ονόματα των προσώπων που έλαβαν μέρος στη διένεξη ως εικονομάχοι και ως εικονόφιλοι. Σε παρένθεση να περιλάβετε επιγραμματικά για τον καθένα τις θέσεις και τη στάση του στην κρίσιμη αυτή για την Εκκλησία και την αυτοκρατορία σύγκρουση.

20. Εκκλησιαστική τέχνη Α': Ναοδομία και αιογραφία

Στην ενότητα αυτή θα πάρεις πληροφορίες (για):

- τους ρυθμούς των ναών
- το συμβολισμό των μερών του χριστιανικού ναού
- την πορεία της αιογραφίας και την ιδιαιτερότητα της βυζαντινής τέχνης
- τον εικονογραφικό κύκλο.

Η εκκλησιαστική τέχνη σε κάθε εποχή διαμορφώνει νέους τρόπους έκφρασης, επηρεασμένη από τα γεγονότα της εκκλησιαστικής ιστορίας, από τα δόγματα της Εκκλησίας και από τον πολιτισμό των λαών που συμπεριλαμβάνει στους κόλπους της. Οι κυριότερες μορφές της εκκλησιαστικής τέχνης είναι: α) η ναοδομία, β) η αιογραφία και γ) η υμνολογία.

α. Ναοδομία

Ι. Ρυθμοί

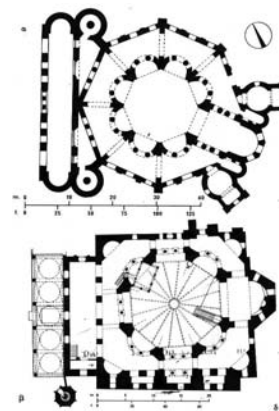
Αρχικά οι χριστιανοί τελούσαν τη λατρεία τους στο σπίτι ενός πιστού. Όταν ο αριθμός τους αυξήθηκε, τους αρκούσε μια απλή αλλά ευρύχωρη αίθουσα που την ονόμαζαν **ευκτήριο οίκο** ή **κυριακό** (οίκος αφιερωμένος στον Κύριο). Στους διωγμούς χρησιμοποίησαν για τη λατρεία τους τις δαιδαλώδεις στοές των υπόγειων κοιμητηρίων - κατακομβών.

Όταν τελείωσαν οι διωγμοί (4ο μ.Χ. αι.) άρχισαν να χτίζουν μεγαλόπρεπους ναούς στο ρυθμό της **βασιλικής**. Η κάτοψη της είναι ορθογώνιο παραλληλόγραμμο, χωρισμένο εσωτερικά σε κλίτη, με παράλληλες σειρές από κίονες. Υπάρχουν τρίκλιτες, πεντάκλιτες, πολύκλιτες βασιλικές. Το όνομα και το σχέδιο του ρυθμού αυτού τα πήραν οι χριστιανοί από ρωμαϊκά οικοδομήματα (αντίγραφα από τις Βασιλικές στοές των αρχαίων Ελλήνων) που χρησιμοποιούνταν ως αγορές και ως δικαστήρια. Γνωστοί ναοί στο χριστιανικό κόσμο είναι η βασιλική της Αναστάσεως στα Ιεροσόλυμα, της Γεννήσεως στη Βηθλεέμ, του Αγίου Απολλιναρίου στη Ραβέννα και του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη. Παράλληλα, στους αρχιτέκτονες άρεσε να χτίζουν μικρούς στρογγυλούς ναούς με θόλο ή τρούλο, που χάριζαν πνευματική ανάταση στους πιστούς. Έτσι είναι κτισμένη η Ροτόντα στη Θεσσαλονίκη (εικ. 1). Με την προσαρμογή του θόλου σε τετράγωνη βάση κτίστηκαν τετράγωνοι ή πολυγωνικοί ναοί, όπως ο οκτάγωνος ναός των Αγίων Σεργίου και Βάκχου στην Κωνσταντινούπολη, που λέγονται **περίκεντροι ναοί** (όλες οι πλευρές απέχουν ίση απόσταση από το κέντρο) (εικ. 2).

Οι βυζαντινοί αναζητούσαν, όμως, ένα ρυθμό πιο σύνθετο και έτσι προσπάθησαν να ισορροπήσουν ένα θόλο πάνω στην ορθογώνια βάση της βασιλικής. Ο συνδυασμός

1. Ροτόντα, Θεσσαλονίκη.
Κτίστηκε από τον Γαλέριο τον 4ο αι. μ.Χ.

2. Κάτοψη περίκεντρων ναών
α) Αγ. Βιταλίου, Ραβέννα. β) Αγ. Σεργίου και Βάκχου, Κωνσταντινούπολη.

των στοιχείων αυτών δημιούργησε ένα νέο ρυθμό, αυτόν της βασιλικής με θόλο (6ος μ.Χ. αι.), (εικ. 3). Η βυζαντινή αρχιτεκτονική μπαίνει σε νέα φάση με το αριστούργημα της Αγίας του Θεού Σοφίας. Με τον ίδιο ρυθμό κτίστηκε και ο ναός των Αγίων Αποστόλων στην Κωνσταντινούπολη, που λειτούργησε ως πρότυπο για τους αρχιτέκτονες του ναού του Αγίου Μάρκου στη Βενετία. Η καινοτομία του νέου ρυθμού βασίζεται στη λαμπρή επινόηση του σφαιρικού τριγώνου. Τα τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα συναντώνται στην οροφή σχηματίζοντας μία στεφάνη. Σ' αυτήν στηρίζεται ο θόλος. Στο ανατολικό άκρο προστίθεται μία κόγχη (ιερό βήμα) και στο δυτικό ο νάρθηκας ή πρόναος.

Παρότι η Αγία Σοφία θεωρείτο ναός-πρότυπο για πολλά χρόνια, η βυζαντινή αρχιτεκτονική δεν έμεινε στάσιμη. Εμφανίστηκε νέος ρυθμός, ο εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο (9ος μ.Χ. αι.), (εικ. 4). Ο τρούλος ή θόλος στηρίζεται εκεί που τέμνονται οι δύο κεραίες του σταυρού. Ο σταυρός είναι εγγεγραμμένος σε τετράγωνο το οποίο φαίνεται, αν κοιτάξουμε τη στέγη του ναού. Το ιερό καταλήγει σε τρεις κόγχες.

Ο ρυθμός αυτός φθάνει στην ακμή του κατά τους 11ο-13ο μ.Χ. αιώνες. Γνωστοί ναοί αυτού του ρυθμού είναι ο ναός της Θεοτόκου στη Μονή Οσίου Λουκά στη Βοιωτία, ο Άγιος Ελευθέριος, η Καπνικαρέα στην Αθήνα, η Όμορφη Εκκλησιά – Άγιος Γεώργιος στο Γαλάτσι, η Αγία Σοφία στο Μυστρά, η Μονή της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη και η Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης.

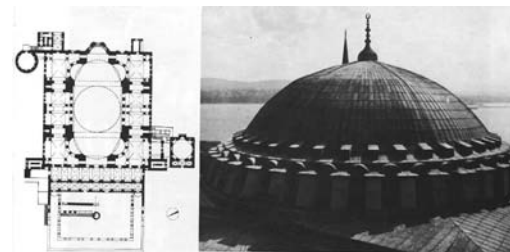
II. Ο συμβολισμός των μερών του ναού

Στον εγγεγραμμένο σταυροειδή με τρούλο ναό, το τετράγωνο μέσα στο οποίο εγγράφεται ο σταυρός (σταυρική θυσία – Ανάσταση) συμβολίζει τη γη. Ο τρούλος συμβολίζει τον ουρανό. Τα δυο αυτά σχήματα συμβολίζουν το κτιστό και το άκτιστο, επομένως την ανθρώπινη και τη θεϊκή φύση του Χριστού.

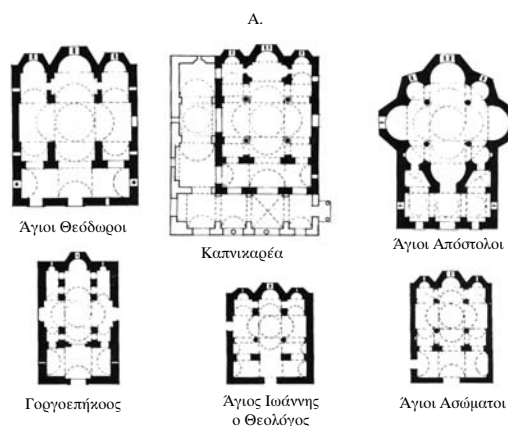
Ο συμβολισμός αυτός του ναού απαιτεί και την ανάλογη αγιογραφία που να δίνει την αίσθηση ότι τα εικονιζόμενα πρόσωπα είναι παρόντα και παρακαλούν το Θεό για τους πιστούς.

β. Αγιογραφία

Εικόνες, όπως αναφέρουν οι Πατέρες (Ειρηναίος, 2ος μ.Χ. αι., Ιωαν. Δαμασκηνός, 8ος αι.), υπήρχαν στην Εκκλησία από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής της. Στις κατακόμβες γνωρίσαμε τις νωπογραφίες με θέματα συμβολικά (ιχθύς, αμνός, άγκυρα κτλ.). Ύστερα από τον 4ο μ.Χ. αι. ζωγραφίζονται συγκεκριμένα ιερά πρόσωπα και γεγονότα από τη

3. Κάτοψη ναού σε ρυθμό βασιλικής με θόλο. Αγ. Σοφία, Κωνσταντινούπολη και ο θόλος εξωτερικά.

4. Κατόψεις σταυροειδούς βυζαντινού ρυθμού.

5. Ο Ιησούς και οι Απόστολοι, ψηφιδωτό του 5ου μ.Χ. αι., Μιλάνο.

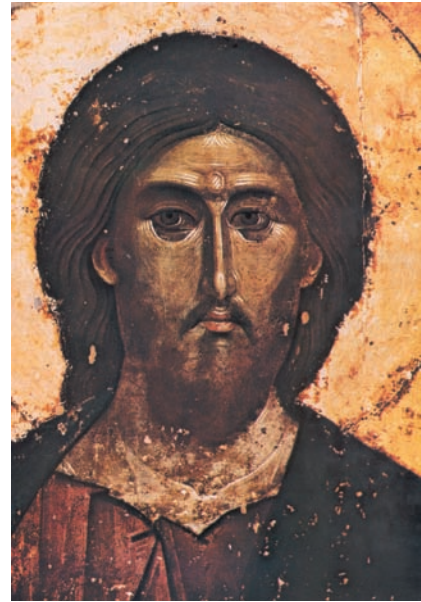
Βίβλο σε φορητές εικόνες και σε τοιχογραφίες, αλλά και σε ψηφιδωτά (εικ. 5), των οποίων η τέχνη είναι εξαιρετικά δύσκολη και προϋποθέτει πολλά στάδια εργασίας. Οι εικόνες αυτές εκφράζουν την πίστη στον Θεάνθρωπο Ιησού, την τιμή με την οποία περιβάλλει η Εκκλησία τη Θεοτόκο και προβάλλουν τους μάρτυρες ως πρότυπα για τους πιστούς. Ο τεχνίτης ζωγράφιζε διαμορφώνοντας με τη φαντασία του τις μορφές ή αναζητούσε πρότυπα από τη φύση (νατουραλισμός). Έτσι ζωγραφίζονταν οι εικόνες σε όλες τις χριστιανικές κοινότητες της Μεσογείου μέχρι την εικονομαχία. Μετά τον 8ο αιώνα η αγιογραφική τέχνη στην Ανατολή διαφοροποιείται.

Σύμφωνα με την Ζ' Οικ. Σύνοδο, εικόνα είναι η μορφή ενός προσώπου. Δείχνει ότι το πρόσωπο υπάρχει, είναι μοναδικό και αναγνωρίσιμο ανάμεσα σε άλλα ομοειδή. Συνεπώς, η ζωγραφική τέχνη δε δημιουργεί μορφές αλλά αναπαράγει τις ήδη υπάρχουσες. Ο τεχνίτης μπορεί να διαλέξει μόνο το ζωγραφικό τρόπο με τον οποίο θα απεικονίσει τις μορφές του Χριστού, της Θεοτόκου και των αγίων. Όμως η φωτογραφική ομοιότητα με το πρωτότυπο (νατουραλισμός) δεν είναι το ζητούμενο στη βυζαντινή αγιογραφία. Ο τεχνίτης επιλέγει και επαναλαμβάνει ορισμένα βασικά μόνο χαρακτηριστικά, χρησιμοποιώντας το ζωγραφικό σύστημα της ελληνιστικής ζωγραφικής (3ος-1ος π.Χ. αι.) που χαρακτηρίζεται από απουσία βάθους, αναστροφή προοπτική κ.ά. Επιδιώκουν έτσι να δείξουν ότι τα εικονιζόμενα πρόσωπα δεν υπάρχουν αυτόνομα, αλλά αναφέρονται στον πιστό θεατή που είναι ο ίδιος το κέντρο του έργου τέχνης. Ο λόγος δηλαδή για τον οποίο υπάρχουν εικόνες στην Εκκλησία είναι για να αναζητήσει ο πιστός προσωπική σχέση με τους αγίους, και τελικά με το Θεό. Σε καμία περίπτωση να καθηλωθεί – να ακινητοποιηθεί συναισθηματικά – από θαυμασμό για το έργο τέχνης που έχει απέναντί του ή να θεωρήσει ότι η εικόνα ταυτίζεται με τον άγιο που εικονίζει. Τέλος, η βυζαντινή εικόνα παριστάνει με σύμβολα τον κόσμο των αισθήσεων, ελευθερωμένο όμως από την αμαρτία, «ἀνακαινισμένον ἐν Θεῷ.» (εικ. 6).

γ. Εικονογραφικός κύκλος

Οι εικόνες ενός ναού χωρίζονται σε εικονογραφικές ομάδες-κύκλους, ανάλογα με τη σημασία, το θέμα και τη θέση τους στο ναό. Όσες εικόνες βλέπουμε στην είσοδο, στον τρούλο και στην κόγχη του ιερού Βήματος ενός ναού αποτελούν:

Ι. το **δογματικό κύκλο**, που μας διδάσκει αλήθειες της χριστιανικής πίστης. Στο νάρθηκα, μέσω του οποίου μπαίνουμε στον κυρίως ναό, μας υποδέχεται ο Χριστός κρατώντας Ευαγγέλιο ανοιχτό και μας ευλογεί. Στον τρούλο κυριαρχεί ο Χριστός-Παντοκράτορας. Τον Παντοκράτορα περιβάλλουν Προφήτες και Άγγελοι ή η Θεοτόκος και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος. Οι τέσσερις Ευαγγελιστές εμφανίζονται στα τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα που στηρίζουν το θόλο. Στην κόγχη του

6. Χριστός. Βυζαντινή εικόνα.
Άγιον Όρος, 13ος αι.

7. Εσωτερικό, κόγχη ιερού, Πλατυτέρα,
Καθολικό Μονής Οσίου Λουκά.

8. Η Αποκαθήλωση του Εμμαν. Τζάνε, 17ος αι. Μουσείο Μονής Αγ. Στεφάνου, Μετέωρα.

Ιερού, που ενώνει την οροφή με το δάπεδο, εικονίζεται η Θεοτόκος, γιατί ένωσε τον ουρανό με τη γη. Λέγεται Πλατυτέρα των ουρανών, γιατί αυτή κυφόρησε τον άπειρο Θεό που και ο ουρανός ακόμα δεν μπορεί να χωρέσει (εικ. 7).

II. το **λειτουργικό κύκλο**, στον οποίο εντάσσονται οι εικόνες του Ιερού Βήματος. Η θέση τους είναι κάτω από την Πλατυτέρα και περιλαμβάνουν την παράσταση της *Κοινωνίας των Αποστόλων*. Πιο κάτω εικονίζονται οι Ιεράρχες και οι Διάκονοι, όπως ο Στέφανος. Στην Πρόθεση (αριστερό μέρος του ιερού όπου προετοιμάζονται τα Τίμια Δώρα για τη Θεία Ευχαριστία) εμφανίζεται ο *Χριστός Πάσχων* με τα σύμβολα του Πάθους (Σταυρός και Λόγχη), (εικ. 8). Στο διακονικό (δεξιό μέρος του ιερού, όπως το βλέπει ο πιστός που βρίσκεται μέσα στο ναό) εικονίζονται άγγελοι, προφήτες, παραστάσεις από την Παλαιά Διαθήκη και από τις εμφανίσεις του Χριστού μετά την Ανάσταση.

III. τον **ιστορικό ή εορταστικό κύκλο**, που βρίσκεται στις τέσσερις καμάρες, στους πλάγιους τοίχους και στο νάρθηκα του σταυροειδούς βυζαντινού ναού. Τα θέματα του είναι 12 (Δωδεκάορτο), συνήθως σκηνές από τη Γέννηση μέχρι την Ανάληψη του Χριστού και εικόνες αγίων της Εκκλησίας.

Παρότι η εικόνα έχει, όπως μάθαμε, πολύ σημαντικό ρόλο στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας, οι βυζαντινοί αγιογράφοι είναι συνήθως άγνωστοι. Με σεμνότητα και ανωνυμία, με την ομορφιά της τέχνης τους δοξολογούν το μεγαλείο του αληθινού δημιουργού, του Θεού.

Η χριστιανική τέχνη αναπτύχθηκε ενιαία σε όλη τη Μεσόγειο κατά τους 10 πρώτους αι.